

Sagarale

MÖTTEKILDE TEATRIST

JAAN TOOMING

Sest seda ei tohi unustada, et oleme baskide ja teiste soomeugri rahvaste kõrval kõige saladuslikum ja sellepärast vist ka üks vanemaid Euroopa rahvaid. Sest kes teab, ehk on õigus neil tõsiseil teadlasil, kes seletavad, et olime korra terve Euroopa peremehed ja nii palju kui taganes põhja poole jää, pidime meiegi taganema nende eest, kes tungisid pääle lõunast ja läänest.

Uku Masing, „Meil on lootust“, lk 15.

Näitesagara loomiseks on kõigepealt tarvis, et oleks olemas tulevane repertuaar. („Sest kes teie seast, tahtes ehitada torni, ei istuks enne maha ega arvutaks kulusid, kas tal on kyllalt toimetulekuks? Muidu juhtub, et kui ta aluse saab rajanud ja ei suuda toime tulla, hakkavad kõik pealtnägijad teda irvitama: see mees hakkas ehitama, aga ei suutnud toime tulla!“ (Lk 14, 28–30). Tähtis on, et see repertuaar oleks hingelähedane SAGARa kokkukutsujale, et ta näeks, milles oleks erinevus olemasolevast teatripildist. Kõige parem muidugi oleks, kui SAGARa looja kirjutaks ise näidendeid, mida esitama hakatakse, nagu no-teatris Jaapanis Zeami, kreeka teatris V saja e Kr, Molière'i näide ka sobib Euroopast. Ka looks kujunduse ja muusika, ise mängiks kaasa ja lavastaks.

Kui see alus – repertuaar – olemas, siis võib julgelt asuda tööle. Kujutleda, millised võiksid olla etendused, kuigi tegelik lõppvariant alati erineb kujutletavast. Pole võimalik elusat teatrietendust luua ilma elavate näitlejateta, ainult kujutluses, proovide käigus ikka muu-

tub midagi. Kui muidugi aluseks on muusikaline partituur, siis on asi lihtsam. Partituur määrab vähemalt etenduse kõla, tooni.

*

Tavaliselt täidab inimene elus yhte osa. Tal on kindel amet, ryhmab oma töökohal päevast päeva, lõpuks läheb pensionile ning siis sureb. Kõige rängem on, kui töö ei huvita, on koormaks, lihtsalt rahateenimine ja kohusetäitmine. Inimene muutub tuimaks orjaks, kelle ainus „rõõm“ on vaba aeg. Aga tihti ei oska ta selle „vaba ajaga“ midagi peale hakata, sest tal puuduvad oskused midagi muud teha. Vaba aeg kulub meelelahutusele. Kurnatud inimene otsib ka teatrist meelelahutust, unustust mõttetult möödunud päevast. Ta ei taha mõelda, miks ta elab, mis mõte on ta elul, sest vastus on: ei ole mingit mõtet. Kuid on ka kindlasti inimesi, kes otsivad teatrist vastust elu mõttele, igatsevad eeskujusid ning puhastumist ja pääseteed luitunud argipäevast. Sest nagu kirjutab +Uku Masing+: „...et reaalsus on mingisuguse linna või mingisuguse kyla igapäevane tegelikkus – see on jama ja kõige lapsikum jutt, mis inimene võib yldse oma mõistusega ajada“ (Uku Masing, „Taevapõdra rahvaste meelest“, ajakiri „Akadeemia“ 1989, nr 4, lk 888).

Näitleja elukutse erineb tavalise tööliste ametist. Näitleja elu ei ole yhe osa rutiinne täitmine päevast päeva. Ta kujutab erinevaid inimesi (või ka muid olendeid – vaime, loomi jt), elab erine-

Jaan Tooming.

vate inimeste erinevaid saatusi, võtab need elud endasse ning lõpuks ta ei tea enam, kes ta ise on. Õigemini pole tal võimalust ega vajadust selle peale mõteldagi, sest teiste elud näidendites on saanud tema eluks. Ta kysib, kes on need, keda ta kujutab, ning mida isetum ta on, seda kergemini võtavad näidendite tegelased ta oma valdusesse ning saavad tõeliseks. Näitleja kohta kõlbab budistlik ytlus: „Minul ei ole midagi ega saa olema midagi minu, mind ei ole ega saa olema.“ Näitleja on vaba yhe osa orjamisest elus, ta elab paljusid elusid oma eluaja jooksul ning kui need elud ei ole tyhised, siis pole ka näitleja elu tyhine, vaid tõeline hingerännak. Kuid see eeldab, et näidendid on sisukad ning mõttekad, et tegelaskujud neis ei lämbuks elu mõttetusesse, vaid tõuseksid yle argipäeva tyhisuse. Kui see on nii, siis näitlejagi elu mõtestub ning ta elukutse saab vääriskuse. Ja ta tunneb vastutust vaataja ees, sellise vaataja ees, kes tahab mõelda ja tunda, kes igatseb vabadust, kes ihkab mõista maailmakõiksuse saladusi ning teab loota kirkastust.

Praeguses teatriolukorras, kus valitseb lavastaja, kes valib näidendeid ning määrab osatäitjaid, muutub lavastaja kurjategijaks, kui ta alistub madalate instinktide, mõttetuse, absurdi ning tyhise meelelahutuse otsimisele ja selle kujutamisele. Sellega tunnistab ta enda peiariks, kelle elu vajub tyhjusesse.

Seepärast on eriti oluline leida tee välja maailma masendavast olukorrast ning pyyda näidata inimväärse elu võimalikkust.

*

Mitmedki targad inimesed on öelnud, et maailma päästaks jagunemine väikesteks isejuhitavateks rühmadeks. Aldous Huxley arvab, et vaimse töö tegijate rühma suurus on maksimaalselt 12 inimest, fyysilise töö – 25 inimest. Ainult sellistes sagarates on võimalik tõeline koostöö ning pole kartust, et inimene muutuks isikupäratuks olendiks. Juhtimine vaheldub, sest juht olla on koormav.

See on näitesagar, mis peaks olema vaimne üksus, ei tohiks paisuda suurear-

vuliseks. Kaob vajadus praeguse lavastajakultuse tekkimiseks. Koosmängu aluseks valitud näidend või dramatiseering annab tõuke igayhele oma osa esitamiseks. Lavastus kujuneb kokkumängus ning taotluste kokkuleppes. N-ö juhendaja-lavastaja on see, kes näidendi tõi või kirjutas. Ta ei sunni midagi peale, jälgib ja annab ainult ettevaatlikult nõu ning loob tingimused „lavastuse“ jõudsamaks arenguks. See on nagu kammerorkester ilma dirigendita. Ühendab loomisvajadus, oskus ning tegemisrõõm. Ei tehta tööd palga pärast ega kuulsuse pärast. Näitleja on isetu ning tähtis on intensiivne asjaga tegelemine, mille sihiks on kirkastumine. Ei võistelda ega võrrelda yksteist omavahel, puudub kadendus ning auahnus. Ainult siis võib virguda armastus, millest ei räägita, kuid mis kandub vaatajani, kui etendust esitatakse.

Tõeliselt andekas näitleja ei kasuta oma töös analüüsi, ta taipab vahetult osa olemust, kujutlus saab kohe sobiva kuju ning peamine on välkkiire moondumisvõime. Meister valitseb oma häält, õigemini on hääl võimeline tooma esile kõik varjundid, mida nõuab temas elav tegelaskuju. (Selleks on vaja loomulikult pika-aegset ja kannatlikku hääle harjutamist nagu viiulikunstnikul oma instrumendiga!) Keha on paindlik ja vastuvõtlik igale tegelaskujule, mis haarab ta oma valdusse.

Ja ometi pole näitleja kramplikult haardunud oma töösse. Ta on A. Hyxley terminiga *non-attached* (neostumatu). Ainult vabadus, tõeline vabadus annab talle rõõmu mängimiseks. Tal ei ole isiklikke seesmisi konflikte, ta on tervik ning vaikne ekstaas tõstab ta välja argipäevast. Seepärast loobub ta kujutamast argipäeva tyytuid probleeme, ta on muretu, nõuab Jumala Riiki ning on rikas Jumalas.

Ning lavastus lõpptulemusena on nagu luuletus, mida ei saa seletada, tyk-

kideks lahti võtta. Öeldamatu väljendamine, nägemine sõnade taha on sihiks.

Igav on, härrased! (Keegi vist ytles kunagi nii?)

On mõttetu otsida mõtet mõttetust „tervemõistuslikust maailmast“. Aga kust siis? Kuritegeliku majanduse kasv saastab loodust ning kisub meid kuristikku, meedia pasundab pasauudiseid ning kunst viskleb tyhjuses. Pole midagi uut, sest inimene on langenud nõmedusse (*avidya*). Kas on näha kuskil mingit pääseteed? Ärimaailm kuulutab majanduslikku kasvu ja konkurentsi, kultuur „läheb peale“ ning kustutab viimsegi valguskiire pilkasesse pimedusse. Vaikust ei ole, on plära ja myra. Ja kogu selles kaoses peavad süütud leidma oma tee. Kas on see võimalik, kui ajuloputus algab juba algkoolis (või veel varem)? Me ei otsi enam tasakaalu ja rõõmu, vaid sensatsiooni. Me ei otsi rahu, vaid võitlust. Eluvõitlus igal alal. Teadmata, mis see „elu“ on, teadmata, kust me tuleme, kes me oleme ja kuhu me läheme. Me ei kysigi enam. Me tormame edasi, pimedad ja kurdid, kuni sein tuleb ette. Ja kui pea puruneb sein vastu, siis imestame, kuid on juba hilja... Lõpp on käes ja keegi ei juhi meid SEINA taha. Me jääme Siiapoole ning Teispoolsest kostab naer nagu Lord Dunsany näidendis.

Oodatakse uut

Uus teater ei saa syndida, kui pole uut teatritegijat. Mitte lihtsalt uut noort näitlejat, kelle teadvuse sisu on sama mis eelmistelgi, vaid täiesti uut inimest, kelle teadvus on muutunud uueks, ei kellegagi sarnaseks. Võib-olla leiab ta sellise, kuid see on suur õnn, sest tavapärase haridus seda anda ei suuda. Ta peab olema vaba reeglitest ja tavadest, mis rutiinne yhiskond talle peale surub. Ta on nagu lootus, keda pori ei määri. Teda ei puuduta „selle maailma“ probleemid, ta näeb neist läbi ja on rahus,

Jaan Tooming.

„mis on yle mõistuse“. Niisugune näitleja või lavastaja vajab tõesti uut dramaturgiat, mis ei allu tavapärasele näitemängu „tehnikale“. Niisugust dramaturgiat aga pole, sest enamik mõnuleb ikka veel vana „uuendamises“, aga mitte tõelises uues.

Millised on uue saamise lootused tulevikus? Ainult siis, kui loobutakse „kaasaegselt“ elustiilist, kui ei tunnista seda ainuõigeks, vaid tehakse hype tyhjusesse, kus iga tugi ära kaob. Kui ei pingutata kramplikult iga hinna eest „uus“ olla, vaid muudetakse iseennast. Või toimub muutus Jumala armu läbi. Tulevik on niikuinii jube, pääsevad ehk ainult need, kes loobuvad kemplemast kunstiturul kauplevate toodete pärast, kelle igatsus n ä h a Tõelist on tõesti nii tõeline, et põletab maha pimeduse katte meid ymbritseva konkureeriva tegelikuse kassikulla ymbert. Naeruväärne on tahta „jääda iseendaks“, kui ei tea, „kes“ ja „kuidas“ sa oled; naeruväärne on muutuda, kui muutus on ainult vana kerge kohendamine „uue“ sildi all. Ru-

mal on rääkida ja kirjutada uuest teatrist (teatriuudendusest), kui ei teata, milline peaks olema – võiks olla see uus inimene, kes kannab selle „uue teatri“ sisu.

*

Uuest inimesest pole rääkinud ainult kommunistid. Nende materialism algas valest otsast. Nad lootsid sotsiaalse uuenduse abil luua uue inimese. Jah, tõesti, vaesuses vaevlev inimene mõtleb ainult leivatykist, mitte uuest meelest. Hedonist mõnuleb, mõtlemata meelemuutusest. Kuid on olnud eelmisel sajandil (ja ehk on ka nüüd!) neid, kes on rääkinud selget juttu võimalusest muutuda, muutuda vanast uueks. Näiteks Krishnamurti, Sri Aurobindo, Paul Tillich ja loomulikult Jeesus, Buddha ja Lao-zi.

Ma kirjutan olematust teatrist. Katsum kirjeldada neid eeldusi, mis võiksid „synnitada“ n-ö uue teatri, mis oleks omane meie hingelaadile ning ei sarnaneks millegi muuga. Soomeugri mõiste „meel“ käsitluses toetun Uku Masingu

uurimustele. Kõigepealt pyyan lyhidalt esitada nydydisaegse maailmapildi ja inimese koha selles.

„Maailm on kohutavalt suur ja inimese kontakt reaalsusega ei ole mitte kontakt seltskondlike seikadega, vaid väga kohutavate asjadega, mis inimesest mitte midagi ei hooli“ (Uku Masing, „Taevapõdra rahvaste meelest“, ajakiri „Akadeemia“ 1989, nr 4, lk 888,).

Kus me elame? Lapse vastus on: oma kodus, selles majas. Poliitilisest aspektist: Eesti Vabariigis. Astronoom ytleb: maapinnal. Maakera kihutab 30 km/s ymber Päikese, mis asub meist 150 miljoni kilomeetri (8 valgusminuti) kaugusel. Meie lokaalses tähesüsteemis – Linutees –, mille läbimõõt on ~40 000 valgusaastat. Seal on umbes sada miljardit (10^{11}) Päikesega enam-vähem sarnast tähte. Näiteks astudes meile lähima tähe α Centauri juurde kilomeeter sekundis, jõuaksime sinna 1,28 miljoni aastaga! Meie suudame kindlaks teha miljardite valgusaastate kaugusel olevaid objekte ja Universumis on umbkaudu sada miljardit galaktikat. Tohutut energiat paiskavad plahvatused supernoovad, hirmkaugel kiirgavad kvasarid, meeletu kiirgusega pöörlevad pulsarid, ainet neelavad mustad augud, miljardeid kordi Päikese kiirgust yletavad gammasahtlused, õhust hõredamad tähed ning täheaine, mille 1 cm³ kaalub tuhandeid tonne – selles imelis-õndsas Universumis kykitame siin maapealses vanglas ning meie saatuseks on, et me ei suuda muuta yhegi planeedi, tähe ega ka Universumi elulugu. (Erandiks on meie planeet Maa, mille võime hoolimatu ryysamisega lõpuks elamiskõlbmatuks kõrbeks muuta.) Üheksakümmend protsenti Universumi ainest on nähtamatu, see oleks, nagu pimedusest säraksid yksikud täpid-tähed jm. Me ei saa teada, mis see nähtamatu aine on. Kas ta on yldse „aine“? Ja Universumi saatuse? Ta kas avarduv lõpmatult või yhel hetkel

tõmbub kokku. Võib juhtuda, et kõik algab uuesti otsast peale, kuigi on vähe tõenäoline, et täpselt samal kujul. Päike kustub juba enne ning pole mingit lootust bioloogilisele elule – k ö i k e l a v l ö p u k s h ä v i b. Mis mõte on meie elul, mis mõte meie tegutsemisel? Kas on võimalik pääseda? Jah, meil on veel Päikese kustumiseni mõned miljardikesed aastad aega ja kui me ennast ise ei hävita, siis ehk leitakse tee ostsilleeruvast Universumist välja. Või areneme (või arendame endid) täiesti uuteks olen-deiks (Fechner!). Või kandub ainult teadvus uude Universumisse? Aga kui Universum lõputult avarduv, kui kogu Universum muutub elamiskõlbmatuks, siis jällegi pole mingit pääsu bioloogilistel olenditel. Kas peame muutuma igavesti rändavaks vaimuks, tondiks või Shaw „Metuusala“ vanade unistuseks: hõljuvaks mõtteks? Universum on halastamatu, ta ei hooli meist ja meie mäss tema vastu on naeruväärne ja lapsik.

„Kujutagem ette ahelais inimesumma, kes on kõik surma mõistetud ja kelle hulgast iga päev mõni teiste silme all tapetakse; allesjäänud näevad oma saatusekaaslaste olukorras enda oma, ja yks-teisele piinatud ilmel ning meelegeites otsa vaadates ootavad nad oma järjekorda. See on pilt inimese olukorrast“ (Blaise Pascal, „Mõtted“, lk 121).

Uskliku jaoks on probleem „lihtsam“. Ta igatseb pääsemist Jeesuse uue tuleku läbi – paruasiat –, ta loodab „uusi taevaid“ ja „uut maad“, mille Jeesuse taastulek endaga kaasa toob. Apostel Paulus kirjeldab Universumi käiku esimeses kirjas korintlastele 15, 20–28: „Nyyd aga on Kristus yles äratatud surnuist, uudseviljana magamaläinutest. Et surm on tulnud inimese kaudu, siis ka surnute ylestõusmine tuleb inimese kaudu, sest otse nii, nagu kõik inimesed surevad Aadamas, nõnda tehakse nad kõik elusaks Kristuses. Igayks aga oma järjekorras: uudseviljana Kristus, pärast

seda Kristuse omad Tema taastulekul, siis tuleb ots, kui Ta loovutab kuningriigi Jumalale ja Isale, olles kõrvaldanud iga valitsuse ja iga meelevalja ja väe. [- -] Viimse vaenlasena kõrvaldatakse surm. Sest Ta on kõik alistanud Tema jalge alla. Aga kui Ta ytleb, et „kõik“ on alistatud, siis on ilmne, et kõik peale Selle, kes Temale alistab kõik. Kui aga kõik on alistatud Temale, siis alistub ka Poeg ise Sellele, kes Temale on alistanud kõik, et Jumal oleks kõik kõiges.“

Uskmatu jätab see kylmaks. Kes vaatab Universumi saatusele näkku, see võib sattuda meeleheitesse ning ainult Jumala arm võib ta tõsta armetusest usku, mis teeb ta kartmatuks ja õndsaks, sest Jeesus on Universumi käskija. Kuid usk on Jumala and, aga meie aeg on sekulariseerunud, ei usuta enam Jumala kõikvõimsusse. Ja ega neidki ole palju, kes oma igapäevases elus arvestavad Kõiksusega. Lihtsam on askeldada igapäevases ning unustada, unustada, unustada. Unustada kysida, kust me tuleme, kes/kuidas me oleme ja kuhu me läheme.

Kas on võimalik lepitada astronoomilist ja religioosset maailmapilti? Inimese armetus on kohutav võrreldes Universumi tohutusega ja seal toimuvaga. Kui tunnistada Jumal Universumi Loojaks ning Jeesus Jumalaks, kes sai lihaks (inimeseks!), siis oleme ka meie jumalad, kui saame Jeesuse meele. Kui Jumal on tahtnud saada inimeseks, siis see absurdus (loe: võimatus!) päästab meid, päästab lootusetusest ja mõttetusest. Kuidas? Sest Jumal on armastus. „Me saame aru, et armastus on ainus tunne, mis suudab veel inimkonda päästa. Ainult armastus saab kaotada säärased vaimuhaigused nagu ahnus, kadedus, uhkus, viha jne. Kui me seda tõsiasja oleme kord taibanud, siis ei kahtle me iial enam ning tee, mille Jumal inimesele on loonud, asub selgelt me ees“ (Uku Masing, „Meil on lootust“, lk 87).

NÄITLEJATEHNIKAST

Hääli

Huvitav ning arendav oleks teatrikoolis kasutada hääleharjutuseks meie sugulasrahva saamide joigu. See on meile palju lähedasem kui klaveri ääres hääle „maski“ ajamine ja itaalia ooperi *bel canto*. Joig arendab hääle avarust ning kõlakodade kasutamist, annab õige hingamise ning näitleja võiks ka improviiseerida sõnu (etyydi asemel, mis tavaliselt argipäevaselt nõmedad!). Näiteks saamide Wimme ja Mari Boine kuulamine annab aimu, mida ma mõtlen.

Diktsiooni arendamisel oleks vaja õppida iga hääliku „elulugu“, tema kasutamist igas suuõõnsuse kajas ning kodade kombineerimist ytlemissel, retsitatiivis ja laulmisel. (Osata võiks ka manamist, lausumist, loitsimist.)

Tyhjalpas „etlemine“ ei aita eriti. Tekstide valik peaks ikkagi arendama näitleja meelt, andma talle ekstaasipuhangu. Selleks on kõige sobivam meie luule ning teiste soomeugrilaste, indiaanlaste, polyneeslaste rahvalaulud.

Keha

Tuleks loobuda balletist. See ei anna midagi, on ainult tyhiseks piinaks. Kui näitleja keha on arendatud võimlemise, akrobaatika, jooga abil paindlikuks, siis hiljem, kui äkki läheb näidendis vaja mõnda balleti paad, suudab andekas näitleja selle kindlasti lyhikese ajaga ära õppida ning isikupäraselt (!) esitada. Niisamuti on lugu vehklemisega.

Aitaks ka *t'ai chi*, kuid siin on vaja väga head õpetajat.

Väga heaks keha arendamiseks on ka erinevad jõu- ja osavusmängud. Nagu lapsed mängida neid.

Poleks kahjulik ka meie kyllaltki kunstlikust rahvatantsust arendada mingi ainult meile iseloomulik liikumistantsustiil ja harjutused.

Tähtis on erinevate maade muusika järgi tantsimine, mitte õppejõu poolt

pealesunnitud liigutustega, vaid et algaja näitleja improviseeriks ise liikumise, mis arendaks rytmitunnet ning ehk ka lõpuks kujuneks isikupärane, o m a tantsu ja liikumise loomine ning harjutused.

Aga lõppude lõpuks on keha juures ikkagi ainutähtis pea, õigemini aju (meel) ja silmad ning kõrvad. Kõik allpool pead on raipeks määratud sitakott, nagu ytlevad budistid.

Tähtsaim on ikkagi meele avardamine, kasvamine, enda harimine – hingeharidus –, kujutlusvõime arendamine ning püüd täiuslikkuse ja kirgastamise poole.

Hing/meel/vaim

Näitlejal peab olema väljendamistahet. Algul on see ebamäärane. Seepärast tuleb anda konkreetseid ylesandeid. Nende ylesannete sooritamise jälgimisel on võimalik tähele panna näitleja isiku omapära, tema loovust ja arengut.

Juhendaja/lavastaja yheks põhiliseks ylesandeks on näitleja hinge hoidmine, näitleja arengu jälgimine. Samal ajal on ehk kõige tähtsam näitleja moonandumisvõime. (Endastmõistetav on tõelisel näitlejal intellekt ja kujutlusvõime!) Moonduda yhest kujust teiseks ei ole aga võimalik, kui näitleja on kinnistunud ainult oma isikusse, tähtis on tehnika valdamine, mis võimaldab n-ö hinge rändamise yhest kehast teise. Näitleja moonandumisvõime on kõige tähtsam. Kui on tehnika ning näitleja on andekas, siis võib moonumine toimuda välkkiirelt, ta taipab intuitiivselt (vahetult) selle kuju tuuma, millesse peab ta tungima.

Teoreetiliselt on näitlejale sobiv budistlik minatus õpetus. Kui näitlejal on tugev isiksus, „mina“, siis „määrib“ ta oma suhtumisega neid tegelaskujusid, keda ta kujutab. Kui aga tal puudub oma „mina“, siis liigub ta vabalt yhest tegelaskujust teise, andes edasi nende tegelaskujude iseloomu nii objektiivselt kui

võimalik. Tähtis on, et näitleja jõuaks sellise valgustatuse astmele, kus ta taipab kõiki tegelaskujusid intuiitivselt (vahetult) ning ilma analüüsita, ilma diskursiivse mõtlemiseta moondub yhest tegelaskujust teise. Selles abistab teda meditatsioon (meelemõlgutus). Juhendaja/lavastaja asi on jälgida näitleja mõtluse vilju, anda talle uusi ylesandeid ning hoolitseda selle eest, et kui näitleja osast välja tuleb, siis ei langeks ta tyhjusetundest meelegeitmesse. Tähtis on saavutada rahu, mis on yle mõistuse. See tähendab lahusolekut kõigest segavast ning ükskõiksust argipäeva melu suhtes. Kui näitleja on avatud, kui ta ei mõtle, mida ta peab tegema, vaid võtab vahetult tegelaskuju enda sisse ning see hakkab tema hinges/meeles/vaimus elama, siis on vajalik, et ei kaoks teadvuslik kontroll, ja see on kõige raskem. Sest tasakaal kontrolli ja spontaansuse vahel on tähtsaim näitleja loomingus.

*

Näitleja anne avaldub ekstaasivõimes (Ἐκστασις – enesest väljas olek, endast ära olek; yllatus; hämmastus; jahmatus).

Iga tõeline näitleja on kogenud, et osa nihutab ta n-ö paigast ära. Ta nagu tõuseks lendu. Mitte tema ei mängi, vaid osa (tegelaskuju) mängib teda, temaga. Kui näitleja läheneb osale oma isiklike elamuste, kogemuste, mõtteskeemidega, siis ei synni kunagi midagi jahmatavat. Ta vaid arutleb selle yle, mis talle juba osas tuttav on. See, mis võõras, seda katsub ta ka endale selgeks analüüsida juba n-ö „emotsionaalses mälus“ olevate andmetega. Kui aga näitleja tahab tõeliselt uut luua, siis peab ta kõigepealt tyhjaks saama. Peaksid kaduma kõik eelarvamused, õpitu ja loetu, kõik varem kogetu, nii et järele jääb vaid tyhi vastuvõtlik meel ning paindlik keha, mis on tundlik igale osast tulevale impulsile. Andekas näitleja ei analüüsi, ta

Jaan Tooming
EMA Kõrgema
Lavakunstikooli
lavastuse
„Tagasi
Metuusala
juurde“ proovis
märtsis 2004.

Jaak Prints, fotod

ei kasuta diskursiivset mõtlemist, ta on avatud ning intuitsiooni teel moondub välkkiirelt selleks, kelleks ta peab näidendis saama. Osa olemuse taipab ta vahetult ning järgnev proovide käik on vaid suhtlemise arendamine teiste osatäitjatega, mille käigus ilmuvad yha uued varjundid ning yllatused. Kuju näidendis on nagu hingega olend, kes rändab tyhja näitlejasse, paneb ta elama ning kelle meel kandub yle näitlejasse ning annab talle tunded, mõtted, mälu, käitumise, hoiaku – meelsuse. Näitleja pole enam tema ise, ta ei tunne huvigi selle vastu, kes ta i s e on, ta andub jäägitult tegelaskujule, kes on saanud ta oma võimusesse.

*

Järgnevas pyyan lyhidalt anda vihjekillu m e i e keelele sobiva psyhholoogia yhest aspektist, mis tugineb Uku Masingu uurimustele. (Siin on suur töö veel teha ja see peaks olema meie kohuseks.)

Kõigepealt tsitaat Uku Masingu käsikirjast „Keelest ja meelest“:

„Sugrilane (soomeugrilane) on võimeline toimima filosoofina, psyhholoogina või eetikuna, kuid tema käsitluses kõik vastavad kirjeldused tunduvalt märksa-tublisti erineksid indogermaani või semiidi omast. Paratamatult, sest sugrilase „elu“ ja „maailm“ ei yhtu nende omadega. Polnuks mõtet katsuda „pidada sammu (nagu korralik soldat) i(ndo)germaanlase ajaga“ ega kujunda da end selleks, kes ei saada ega suudeta olla. Nõnda oleme soetanud ysna palju hinge-vaimuhaiged ehk nõdrameelseid (mõlemad terminid on tõlkelaenu, millest ehk tohib öelda, et ilma SAE (*Standard Average European*) mõjuta neid polnudki vist!), kes tõesti oma põhjas piinlevat hädalist võivad SAE eeskuju matkides nimetada „mina'ks“ või „inimlikult yrgseks olemiseks“ (lk 164).

Emotsionaalseid ja kognitiivseid protsesse tähistas ilmselt m e i l väga levinud mõiste MEEL. Praeguses kõne-

pruugis kasutatav „viie meele“ teooria tekkis ilmselt kooliraamatute mõjul, seepärast oleks õigem neid nimetada „võimeiks“ – nägemisvõime jne. „Viis meelt“ tuli ilmselt saksa *Sinn* mõjul.) Tegelikult „meel“ on see aspekt meeltega kogetamatust inimesest, mis aktiivne väljapoole. Sest „meel“ on:

- 1) m õ i s t u s (meelemõistus – meelest ära – meeleto/arust ära – väljas/, nõdrameelne, lahtiste-taipliku-terase meelega, meel (hing) ei aimanudki jne);
- 2) m ä l u (meelest mine(ta)ma, meelde tule(ta)ma, meelde jätma, meeles seisma jne);
- 3) t a h e (meelega „sihilikult, tahtlikult, teadlikult“, meeleldi, meelsalt, meele järgi (vastu, meeldima, meelevald, võim jne);
- 4) d i s p o s i t s i o o n – h o i a k – m e e l s u s (kurja-lahke-tasase meelega, kergemeelne, pikameelne jne);
- 5) t u n n e (meel on rõõmus, hale, raske jne);
- 6) k ä i t u m i n e sõltuvana meelsusest-tahtest-tundest.

„Nende tähenduste põhjal õigupoolest „viis meelt“ ei sobi eesti keelde mitte kui põrmugi“ (U. M.).

*

Selge meelega näitleja näeb tegelaskuju meele sisse, tabab tema m e e l s u s e ning võtab omaks osa näidendis. See on nagu meele rändamine yhest inimesest teise. Kuid näitleja meel ei tohi ees olla. Või ka vastupidi. Näitleja m e e l rändab tegelaskuju meelde ning saab temaga yheks. Tekib y k s m e e l. Ja seda yksmeelt on vaja kogu näitesagaras. Kui näitleja „isiksused“ on yksteisega konfliktis või ei mõista näidendi sõnumit, kui ei ole yksmeelt näitlejate vahel, siis pole lootust, et synniks mõjuv etendus. Muidugi, praeguste näidendite aluseks on tavaliselt labased konfliktid, mis alandavad inimese vaimuhaigeks, kui nimetada vaimuhaiguseks ahnust, viha, konkurentsi-

himu, liiderdamist, seksuaalperverssusi, kurjust, tighedust, kadedust, tapmist, rii-du, kavalust, kiuslikkust, susimist, keelepeksmist, Jumala vihkamist, ylbust, kelkimist, leppimatust, halastamatust jne, mille kohta ap. Paulus ytleb Rm 1. 32, et need, kes säherdusi asju teevad, on surma väärt. (Kui unustatakse andumus, hardus, vagadus, headus, armastus jne.) Sel juhul peaksid näitlejad olema tõelised psyhhiaatrid, kes taipavad tänapäeva yhiskonna vaimuhaigusi ning nende põhjusi, on nendest ise täiesti vabad ning kogu etendus on siis terapeutiline akt.

Me peame lahti saama võõrastest mõjudest, looma n-ö oma koolkonna(d). Praegune teater on eesti keeles rääkivate näitlejate indogermaanide teatri haru, ei midagi ainulaadset. Ainulaadsuse heaks näiteks on 600 aastat pysinud no-teater Jaapanis.

Vahemärkusena mainiksin kolme e e s t i näidendit, mis on jäänud meil lavastamata:

- 1) Rudolf Reimani „Painaja“,
- 2) Sarvesaare „Kaupo“,
- 3) Uku Masingu „Palimplastid“ (2 varianti).

Kõik kolm on väga head ja tõeliselt omapärased näidendid. Kahte esimest olen teatritele pakkunud, kuid härrased ei reageeri eriti. Teatavasti on praegu kõige tähtsam raha. Ajalooline „Kaupo“ võiks huvi pakkuda ka laiemale „publikumile“, kuigi esimese vabadusvõitluse teemat ei ole seal trafaretselt käsitletud. Rudolf Reimani näidend on väga ekspressiivne ning vägeva lõpuga. Tegelaskujud originaalsed ning „mass“ väljendusrikas. „Palimplaste“ iseloomustab ideede sygavus ning (tänu Jumalale!) täiesti teistsugune draamatehnika. Ta pole tavaline (ega ykski eelmainitute!) *well-made-play*, vaid ideedraama, millesse haaratud mitte ainult yksikisiku, vaid kogu inimkonna ja Universumi saatuse. See on unikaalne näidend kogu maailma teatriliteratuuris. Tyhiste Lääne-

Euroopa ja Ameerika näidendite „vägevus“ kahvatub nende kolme eesti näidendi kõrval. Meil peaks häbi olema, et me matkime võõraid, kuid ei kasuta seda vähest head, mis meil endal on. Praegused meie olme- ja följetonnäendid on ju intelligentsele inimesele tyytud.

Aga ega kaevelda ei ole midagi. Me oleme ilmselt moonutanud oma loomuse, ahvides võõrast. Meie hing on räbal-dunud. Me ei tea enam, kes me oleme, kuidas olla ja elada ning milline on meie tõeline loomus, mis kirkastaks meid ning annaks elujõudu.

Uku Masing kirjutas XX sajandi 30. aastail: (kui nimetada hinge) „yldnime-tajat eestlasele, siis see kõige tõenäoliku-malt on kera kaunis hämara ja elastse piiriga. Ta ei ole joon sihiga lõpmatusse nagu indogermaan(il) [- - -]. Eestlane kasvab igas suunas ja sellepärast meie ideaaliks ongi inimene, kes kõigiti oleks täiuslik, kes endasse mahutaks terve maailma [- - -]. Euroopa mõtte- ja tunde-viisiga rikutule meie inimesed tunduvad igavad, yksluised ja puised, kelle hing koosneb keha piiridesse asetatud monotoonsest kohinast. Mis yhist võib sellel olla säärase inimesega, kelle hing kipub välja kehast, mitte laiali nagu udu või suits, vaid kuskile lõpmatusse kõige otsemat teed? Üks petab end, kui ta kõneleb, et ta saab teisest aru.“

Ja teises artiklis: „... meil oleks vaja ka kirjandust, mis võimaldaks inimesile sellise vaikse ekstaasi [- - -], valge laev, neljateraline mõõk või kuuvärvi kivi meile annab elava ekstaasi, mitte mõni kosutav tõlge [- - -], meile aga on vaja sarnaseid, mis hinge läbistavad nagu elekt-rivool, millede lausete rytm paneb tantsi-ma meie vere nii, et see kipub välja soo-nist. Ja ainult me ise võime kirjutada sarnaseid, milledest me ise võime kirjutada sarnaseid, milledest meil praegu on ainult udune aim. Ja võib-olla läheb palju päevi enne, kui saame nad“ („Eestlase usulisi eeldusi...“).

Nyyd on XXI sajand. Oleme ikka veel vaesed. Ainult luules Enno, Heiberg, Alver, Under (Suits, Visnapuu osati) ning Uku Masing ise on suutnud luua midagi niisugust.

Teatris oleme aga täieliku vaeslapse osas. Argipäeva jaburdused ning kreetiinlik proosa valitseb meie teatris ning võime ainult loota, et kui maailm pysi-ma jääb, siis ehk XXII sajandil synnib tõeliselt midagi uut, mis „paneб tantsi-ma meie vere“.

P. S. Olen kasutanud sõnu „peab“ ja „peaks“. Eks see näita mu kõrkust. Tu-leks mõelda nende sõnade asemel „võiks“, sest käesolev kirjutis on ainult esialgne visandkatse (ja loomulikult pealiskaudne ja puudulik!) kirjeldada seda, mis võib tekkida äkki ja ootama-tult ning hoopis teisel kujul, kui synnib looja, kelle nägemus ei jää ainult pabe-rile, vaid saab ka teoks. Annaks Jumal selle suure päeva saabumist, mil iga eestlane (ja mitte ainult eestlane!) Uku Masingu sõnadega on lahke-lõbus-ilus-tark-virge-särav jne!

Lisa SAGARale meelemõlgutuseks

Ester Andri

KEVADEL

Ju lokkab valge sirel kiirikullas,
Tall' kevad saatnud kirenooled;
Ju armuigatsused tõusumullas,
Neil andumiseihkes hooled.
Arm kutsub hinge, hõõgub, õitseb,
hyyab,
Õnn näitab igaviku palet;
nii elu mullast valla ihkab, pyyab,
et jätta köidikuid ning valet.

Yks olla kõiksusega hinge tahe,
On tahe kõiges näha venda
Ning naerul sõuda yle lootuslahe –
Ei – millegina tunda enda.

„Viit“ (1930)

Kunsti vaimne kylg ilmu(tu)b, kui looja sisemine ja välimine maailm on kooskõlas ja kirkastunud. Näitleja kirikus kumab läbi igast osast, mida ta näitab. Negatiivne vägi on ajutine, mille kujutamine toob esile positiivse väe. Vägi on siis väärt ilmuma, kui see on Jumala väe osa. Jumalikkus ilmutub osa kaudu, milles on kirikus. Kirjaniku poolt loodud kujus peab olema vaimuvalgus. See eeldab ka dramaturgi valguseigatust. Mängijate kirkuseelamus lahvatub leegiks, mis hävitab pimeduse. Valgus täidab ruumi ja vaatajad saavad osa Kirkuse rõõmupeost.

*

Näitleja valmistumine osaks. Negatiivset energiat kiirgava osa esitamisel küsigu ta, mis lunastab selle eksinud hinge. Milline on tema pääsetee? Kui näitleja teab ja usub kindlalt, nimelt lunastusteed, siis negatiivset energiat kiirgava osa esitus läbib valgusest, mida näitleja kannab endas, kujutades seda osa. Kirkuse vastu ei saa miski. Valgus jääb.

Etendus on erinevate väeväljade ristumine, põrkumine, sulandumine, intensiivistumine, kahanemine... Vaataja haaratakse nende väeväljade keerisesse, kusjuures eesmärgiks on kirkastumine, TAO, NIRVAANA, JUMALA RIIK.

*

Kristuse Armust oleme kirkastunud ja uueks saanud. Meie vaim on sukeldunud Jumala valgusesse. Kõik on paigas ja kõik liigub Igavese Väe hoovuses nyüd ja igavesti. Me peame ennast yhendama Jumala Väega, avama ennast Taevalikule Armule, mis tahab meid tõsta maast lahti, panna hõljuma Vabaduse Valda, me liigume ja laulame kiituselaulu ka siis, kui vaikime. Näitleja on Valgusekandja, Rõõmuandja, Kirkuses rändaja, Paradiisi väraval uudistaja, Paradiisi elanik. Tõrvik ei kustu, aega ei ole, on

ainult Jumal(a Vaikus), milles on Rõõm oma viljades. Ja viljadeks on rahu, tasedus, igavikukooskõla, õnn ja õndsus.

Thomas Traherne

(1636–1674)

Sa ei ole veel kunagi tundnud õiget rõõmu maailmas, kui sa ei ärka igal hommikul Taevas oma Isa lossis; kui ei vaata taevast, maad ja õhku kui Taevalike Rõõmude allikaile; kui sa ei tunne austust kõige vastu otseki elaksid Inglise seas. Monarhi pruudil pole ka põhjust suuremaks rõõmuks pulmakambris kui sul.

*

Sa ei tunne kunagi tõelist rõõmu, kui meri ei laineta su soontes; kui sa ei ole rõivastatud taevastesse ja kroonitud taevatähtedega; ja ei tunne ennast kogu maailma ainukese pärijana ja veel enam – inimesed maailmas on igayks ainukesed pärijad nagu sina.

*

Kuni su vaim ei täida endaga kogu ilmamaa ja taevatähed ei ole su kalliskivid, kuni sa ei ole tuttav Jumala teedega kõikidel aegadel nagu oma teerajaga ja oma lauaga; kuni sa ei ole lähedalt tuttav tumeda eimillegagi, millest maailm ilmunud; kui sa ei armasta inimesi nii, et soovid neile õnne sama palavalt kui endalegi; kui sa ei rõõmusta Jumalas kõikide hääks – niikaua sa ei suuda tunda tõelist rõõmu.

Kui sa laulad väsimatult kiitust Jumalale, rõõmustad Jumalas nagu ihnurid kulla järele või kuningad kroonide järele – enne sa ei ole kunagi õnnelik selles maailmas.